

ЗБОРНИК РАДОВА
МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА

**„ТУРИЗАМ У САВРЕМЕНОМ ЕВРОПСКОМ И
ЕВРОАЗИЈСКОМ ПРОСТОРУ - СТАЊЕ, ПРОБЛЕМИ,
ИЗАЗОВИ, ПЕРСПЕКТИВЕ“**

СБОРНИК РАБОТ
МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

**„ТУРИЗМ В СОВРЕМЕННОМ ЕВРОПЕЙСКОМ И
ЕВРАЗИЙСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ - СОСТОЯНИЕ,
ПРОБЛЕМЫ, ВЫЗОВЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ“**

Требиње, 23 - 27. маја 2022. год.

Требиње, 23 - 27. мая 2022. г.

Издавач

ВИСОКА ШКОЛА ЗА ТУРИЗАМ
И ХОТЕЛИЈЕРСТВО – ТРЕБИЊЕ

Издатель

КОЛЛЕДЖ ТУРИЗМА И ГОСТИНИЧНОГО
МЕНЕДЖМЕНТА – ТРЕБИЊЕ

За издаваче

др Обрен Гњато

Для издателей

д-р Обрен Гњато

Уредник

др Милимир Лојовић

Редактор

д-р Милимир Лойович

Технички уредник

др Андријана Мркајић Атељевић

Технический редактор

д-р Андрияна Мркаич Ательевич

Тираж

150

Штампа

„Print Shop“ - Требиње

Печать

„Print Shop“ – Требиње

БУДУЋНОСТ ПАШЊАКА НА КОПАОНИЧКИМ ПЛАНИНАМА – РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ ИЛИ ТУРИЗМА

Данијела Вукоичић¹, Драган Петровић², Душан Ристић¹, Мирољуб
Миљинчић², Сања Божовић¹

¹Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Природно-математички факултет, Косовска Митровица, Република Србија

²Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, Република Србија

Абстракт: Савремено друштво сусреће се са бројним изазовима (политичка, миграциона и економска криза и пандемија корона вируса), док изворне вредности, еколошки простори и органски производи добијају на значају. Развој туризма на овим вредностима данас је једна од растућих и значајних грана туризма. Агротуризам, екотуризам или зелени туризам имју велики утицај на развој регија из различитих перспектива. Развојем ових облика туризма у регији, позитивно се утиче на развој економске, социјалне и еколошке ситуације. Копаоничкој групи планина припадају планине: Копаоник, Жељин, Гоч и Столови, које су од давнина познате по пространим пашњацима и узгојем сточарства, а од краја 20. века и по узгоју јагодичастог воћа. Развој туризма на овим планинама у великој мери се ослања на радну снагу и производе локалних пољопривредних газдинстава који су заинтересовани за даљи економски раст кроз туризам. Поставља се питање да ли укључивање газдинстава у сектор туризма подразумева и економску одрживост? У овом истраживању спроведено је анкетно истраживање и детаљни интервјуи са пољопривредницима Копаоничких планина на тему стање, изазови и перспективе развоја туризма у оквиру свијих газдинстава. Из ове студије изводи се закључак да је интересовање за туризмом прилично ограничено. Истиче се потреба за едукацијом и додатним подстицајним средствима која би била усмерена на адаптацији постојећих и изградњу нових смештајних објеката, али и шанса за тржиштем својих производа. Потреба подизања конкурентности пољопривредних газдинстава кључни је фактор опстанка популације у овим руралним планинским насељима.

Кључне речи: органска производња, сеоски туризам, одрживи развој, Копаоничке планине.

THE FUTURE OF PASTURE IN THE KOPAONIK MOUNTAINS – DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OR TOURISM

Danijela Vukoicic¹, Dragan Petrovic², Dusan Ristic¹, Miroljub Milincic²,
Sanja Bozovic¹

¹University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Sciences and Mathematics,
Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia

²University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade, Republic of Serbia

Abstract: Modern society is facing numerous challenges (political, migration and economic crisis and the corona virus pandemic), while original values, ecological spaces and organic products are gaining in importance. The development of tourism based on these values is today one of the growing and the most important branches of tourism. Agrotourism, ecotourism or green tourism has a great impact on the development of regions from different perspectives. The development of these forms of tourism in the region has a positive impact on the development of the economic, social and environmental situation. The Kopaonik group of mountains includes the Kopaonik, Željin, Goč and Stolovi mountains, which have long been known for their extensive pastures and livestock breeding and, since the end of the 20th century, for their berry cultivation. The development of tourism in these mountains relies heavily on the labor force and products of local farms that are interested in further economic growth through tourism. The question arose whether the inclusion of farms in the tourism sector implies economic sustainability. In this research, a survey was conducted together with detailed interviews with farmers of the Kopaonik Mountains on the topic of the situation, challenges and perspectives of tourism development within all farms. This study concludes that interest in tourism is quite limited. The need for education and additional incentive funds is emphasized, which would be aimed at the adaptation of existing and construction of new accommodation facilities, but also the chance to market their products. The need to raise the competitiveness of agricultural farms is a key factor in the survival of the population in these rural mountain settlements.

Keywords: organic production, rural tourism, sustainable development, Kopaonik Mountains.

Увод

У времену неизвесности на глобалном нивоу, где се свет сусреће са бројним изазовима (политичка, миграциона и економска криза и пандемија корона вируса) рурални простори се суочавају са проблемима смањене руралности. Најчешћи узрочник таквог проблема је туризам који је постао главни покретач у креирању руралног места и самој ревитализацији простора. Административне и статистичке дефиниције „руралног“ разликују се у зависности од времена и простора, док се води полемика о његовој концептуализацији и дефиницији (Cloke, 2006; Cromartie & Bucholtz, 2008; Crouch, 2006). Основне карактеристике руралности су ниска густина насељености, удаљеност од урбаних центара, ослањање на пољопривреду и сточарство, и посебне друштвене карактеристике руралних простора (Rousseau, 1995). Руралност је концептуализована кроз три димензије (Cloke, 2006):

Функционална руралност, односи се на коришћење природних ресурса земљишта и мала насеља;

Политичко-економска руралност укључује ниску доступност, низак ниво јавних услуга и карактеристичну политичку идеологију;

Друштвени прикази су различите перспективе о квалитету живота и животне средине (рурална идила или бег на село).

Руралност је суштина и кључна атракција руралних дестинација и лако подлеже под утицај процеса покретања руралног туризма на датом простору. Туристичке активности у руралним подручјима често се називају алтернативним туризмом, агротуризмом, сеоским туризмом, па чак и еко-туризмом (Roberts & Hall, 2001). Према дефиницији Светске туристичке организације (УНВТО), рурални туризам је врста туристичке активности у којој је искуство посетиоца повезано са активностима које се заснивају на природи, пољопривреди и руралним начином живота. Woods (2011) рурални туризам дефинише као „туристичке активности које су фокусиране на потрошњу руралних пејзажа, артефаката, култура и искустава“. Широко отворени простори, низак ниво развоја и могућност да посетиоци директно доживе пољопривредна и/или природна окружења су основне карактеристике руралног туризма (Irshad, 2010). Близина природи је најважнија атракција код туриста који обилазе руралне просторе (Fleischer & Pizam, 1997), али и рурална култура и стил живота, бег од свакодневице, и време проведено са породицом и пријатељима или у посети њима (Park & Yoon, 2009; Molera & Albaladejo, 2006). Shen, Wang, Quan & Xu (2019) користили су социјалне и економске индикаторе за мерење руралности у руралном туризму и идентификовали да висока развијеност туризма резултира ниском руралношћу. Развијене активности око сеоског туризма омогућавају таквим просторима економски напредак, а посебно у просторима који су погођени миграцијом становништва ка урбаним срединама у потрази за послом. Економском политиком и стратегијама, јавне управе имају за циљ одрживи развој руралних простора, диверзификацију руралних економија, стварање малих предузећа или повећање запослености и социјалног благостања (Fleischer & Felsenstein 2000). Ревитализација руралних насеља је свеобухватан развојни концепт интеграције различитих ресурса, укључујући материјалне ресурсе, нематеријалне културне ресурсе и људске ресурсе (Richards, 2009). Често у стратегијама руралне ревитализације успоставља се интеграција пољопривреде и туризма. Пољопривреда није једини извор прихода у руралним срединама (Fleischer & Pizam, 1997), тако да се и развој туризма може сматрати важним за развој руралне ревитализације и економске диверсификације (Sharpley, 2002). Развој туризма у селима треба да се заснива на њиховом изворном наслеђу и обичајима (Richards, 2009). Веза између туризма и пољопривреде је широко препозната и имплементирана као метод за подршку руралном развоју и смањењу сиромаштва, посебно у земљама у развоју (Torres & Momsen, 2011). Рурална ревитализација даје могућност за запошљавање локалног становништва, што се директно односи на одрживост руралних средина.

Прва интересовања за развој руралног туризма појавила су се 50-их година прошлог века у Европи, да би се касније (крајем 20. века) та идеја проширила и на друге делове света. У туристички развијеним земљама расте интересовање за туризам на селу, па је тако и потреба за смештајем све већа. Тако је у 2018. години око 15% укупног смештајног капацитета Европе

припадало објектима у сеоским срединама (The ECRT, 2018; Mihailović & Popović, 2019).

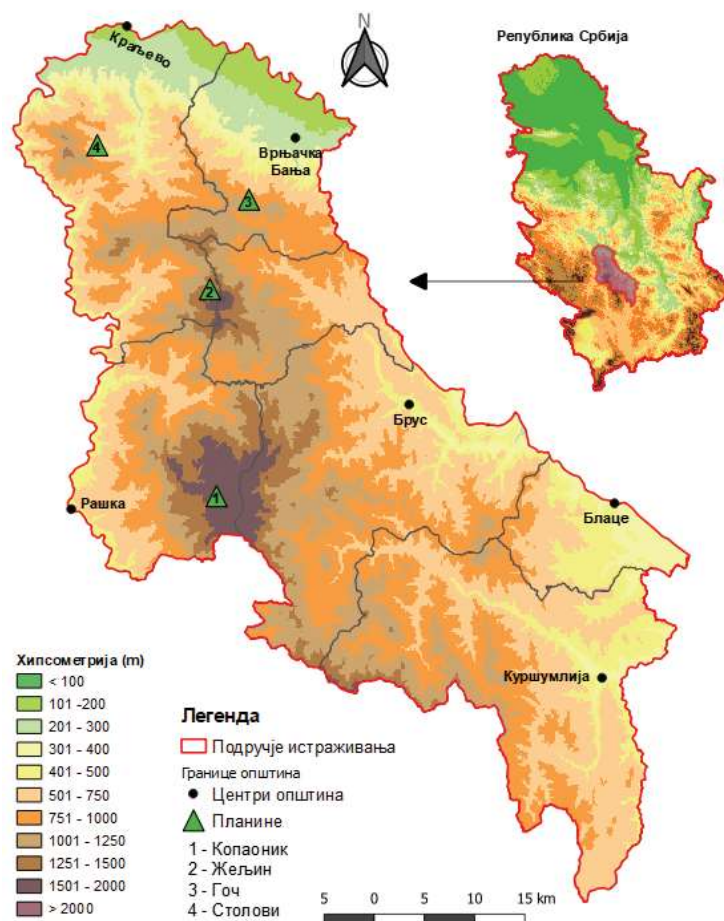
Ова студија је спроведена са циљем да се утврди како пољопривреда у интеракцији са туризмом може утицати на одрживи економски развој сеоских насеља на простору Копаоничких планина. Питања су се односила на стање, изазове и перспективу развоја газдинстава, као и да ли укључивање домаћинства у сектор туризма подразумева успешнију ревитализацију сеоских насеља и економску одрживост на простору истраживања. Посебна важност ове студије је у томе што се односи на делимично заштићен и депопулациони простор са великим природним и антропогеним потенцијалима, где се намеће обавеза за очувањем природног простора уз побољшање квалитета живота локалног становништва. Резултати ове студије своју примену могу наћи у будућим стратегијама одрживог економског развоја датог простора.

Копаоничке планине – простор истраживања

Копаоничку групу планина чине Копаоник, Жељин, Гоч и Столови. Ову засебну групу планина окружују: на северу Западна Морава; источна граница се простире Попинском реком и дисецира од побрђа Александровачке Жупе (Ковачевић и др., 2007), горњим током Расине, доњим током Блаташнице (Јанкова клисура) и горњим током Топлице; на југоистоку су Косаница и Лаб; а на западу Ситница (Косовска котлина) и Ибар (Слика 1).

Копаоник (2017 м) је једна од највиших планина у Србији, а на основу новијих геолошко-тектонских проучавања припада унутрашњој Динарској зони. Граница између Динарида и Родопске масе налази се дуж Јанкове клисуре и доњег тока реке Блаташнице која раздваја Копаоник и Јастребац. Простор Копаоника представља шумско-пашњачку зону средишње Србије. Средишњи део ове планине представља пространу, заталасану површ на висини око 1700 м (Равни Копаоник), изнад које се уздижу Суво Рудиште (1976 м), Небеске столице (1913 м) и Панчићев врх (2017 м), који доминира централном Србијом (Лексикон НП Србије-Копаоник, 2015; Vukočić et al., 2018; Ristić et al., 2019a). У подножју Копаоника налазе се Луковска Бања – највиша у Србији, Куршумлијска Бања, Бруска Бања, као и бројни други термоминерални извори који нису валоризовани (Ristić et al., 2019b). Све то повећава туристичку атрактивност планине. Копаоник представља и највеће рудно подручје у Србији, карактеристично по оловноцинканим и сребрним рудама (Vukočić et al., 2020). У северном и највишем делу копаоничког масива, године 1981. на површини од 11.809,91 ха овај простор је проглашен НП Копаоник (Ristić et al., 2019a). Копаоник се даље према северозападу наставља у Жељин, Гоч и Столове. Простор је рашчлањен бројним речним долинама и котлинама (Слика 1).

Слика 1. Мапа Копаоничких планина у Србији

На простору Копаоника у 20. веку сточарство је било главно занимање становништва, а у новије време је то туризам. Данас је на Равном Копаонику велики туристички планински центар, са бројним смештајним капацитетима, системом смучарских стаза и жичара и другом инфраструктуром (Vukočić et al., 2021). Други такав комплекс се развија код села Брзећа на источној падини, где у хотелима, апартманима и кућама има око 1.000 лежаја.

Планина Жељин, простире се између планина Копаоник, Столови и Гоч (Табела 1). Највиши врх се налази на 1.785 м. Планина има повољан географски, туристички и саобраћајни положај. На магистралном путном правцу који води преко Жељина до Јошаничке Бање, налазе се сеоска насеља која имају потенцијале за развој сеоског туризма (Козница, Плоча, Рокци и Јелакци). Простор обилује предивним пејзажима, пространим пашњацима, засадинма под јагодичастим и бобичастим воћем и културно-историјским наслеђем. Други значајни путни правац од Бруса и Александровца преко Жељина води до Врњачке Бање, туристички најпосећеније бање у Србији. У сеоским насељима дуж овог путног правца (Плеш и Брезница) пољопривредна газдинства се поред пољопривреде активно баве и туризмом. Туристичка

инфраструктура у овим насељима је на значајно вишем нивоу у односу на насеља која се налазе на планинским косама и вишим надморским висинама Жељина. У насељима се налазе бројни рибњаци, етно ресторани и смештајни капацитети у домаћинствима (Слика 2).

Слика 2. Етно ресторани са рибњацима у Плешу (а-Ресторан „Језеро Свети Никола“; б-Рибњак Ковачевић; в-Авлија Ерић; г-Етно ресторан „Филиповић“)

Планински масив Гоча налази се јужно од Западне Мораве изнад Врњачке Бање. Највиши врх је Љуктен (1216 м). Простор је богат биљним светом, ароматичним и лековитим биљем и шумским плодовима (Брчески и др., 2010). Од укупне површина на Гочу највише је пространства под шумом, пашњацима и ливадама, а знатно мање површине су под ораницама, баштама и воћњацима, док винограда готово да нема. Богата флора погодује развоју пчеларства. Значајна грана пољопривреде је сточарство. Заступљено је овчарство, говедарство, свињогојство и живинарство. До краја 20. века Гоч је био препознатљив по стадима оваца, али услед повећане индустријализације и урбанизације, стада готово да су нестала (Ковачевић, 2010). Планина својом богатом природом и све разноврснијом понудом смештаја постаје и један од туристичких центара на Копаоничким планинама. Због близине Врњачке Бање, и добре путне инфраструктуре, Гоч је повољна за излете бањских туриста. На Гочу постоји велики број обележених планинарских стаза, али услед недовољно адекватних смештајних капацитета, туризам на Гочу није довољно развијен. Смештајну понуду чине претежно одмаралишта: „Бели извор“, „Цветна долина“, „Добре Воде“, „Станишинци“, Ловачки дом и туристичко насеље „Гоч-Гвоздац“. Планину Гоч карактеришу насеља разбијеног типа. Некада су Гоч красиле „бачије“, привремена насеља на планини, а данас су их замениле викенд куће (Milićević & Podovac, 2012; Milićević & Đorđević, 2015).

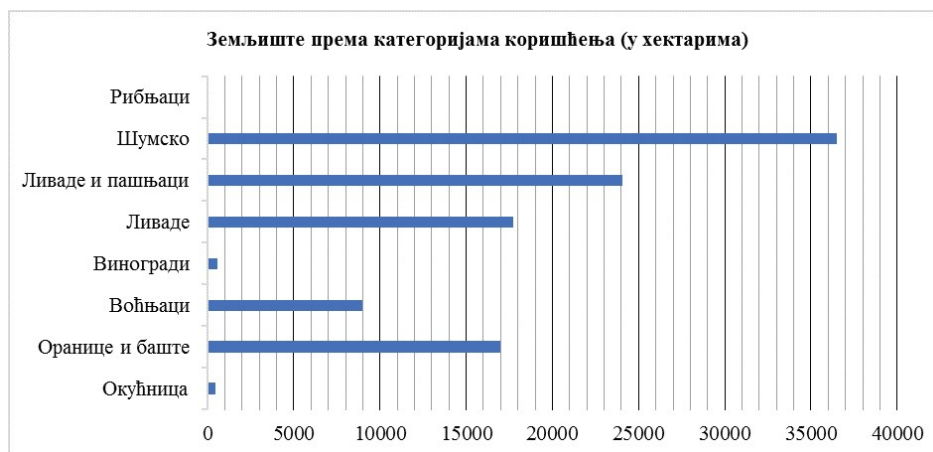
Југозападно од Краљева, између Ибра, Рибнице и Брезанске реке налази се планина Столови. Простор је рашчлањен дубоким долинама (притокама

поменутих река). Највиши врх Столова је Камариште (1375 м). Северна страна планине је под густом шумом и шикаром, док су њени јужни делови под пашњацима. Западна страна планине је уједно и источна страна Ибарске клисуре на којој се налази тврђава Маглич. Столови су на далеко познати по цветним планинским пропланцима белог нарциса. У част овој биљци традиционално сваке године одржава се манифестација Нарцису у походе. Ово је један од најстаријих догађаја овог типа у Србији који окупља велики број планинара и љубитеља природе из Србије и окружења. Поред нарциса заштитни знак ове планине су полудивљи коњи. Некада су коњи на овим просторима били домаће животиње који су лети пуштани на испашу, постепено су се осамостаљивали не враћајући се својим власницима.

Потенцијали за развој пољопривреде на Копаоничким планинама нису искоришћени, посебно за развој сточарства, планинског воћарства и домаће радиности—начина производње хране од органски произведених производа.

На теренима са надморском висином од 1000 до 1700 м налазе се планински пашњаци и ливаде у оквиру шумског појаса. На овим просторима доминирају пољопривредне површине са нагибом од 30 до 60%, на којима није могуће механизовано кошење, сакупљање и транспорт сена, те се ове ливаде користе за испашу стоке и традиционално кошење. У висинском појасу од 600 до 1000 м надморске висине традиционално је заступљена сточарска и ратарска производња уз очувања дела шума и изградњу насеља. На овим просторима доминирају пољопривредне површине нагиба од 15 до 30% са пашњацима, ливадама и ораницама, на којима је делом ограничена примена механизације. Најмање су заступљене површине са нагибима већим од 60% и мањом од 15%. На просторима са нагибом већим од 60% присутна је јака и средња ерозија, изазвана интензивним коришћењем земљишта услед сече шума, изградње локалних путева, несанираних рударских јама, али и све већег броја ски стаза, док се површине са нагибом мањим од 15% налазе у нижим зонама, претежно под насељима.

Слика 3. Земљиште према категоријама коришћења на Копаоничким планинама

Извор: Попис пољопривреде, 2012

У структури пољопривредног земљишта доминирају шумско земљиште (36.495,31 ха), ливаде и пашњаци (24.069,11 ха) и ливаде (17.752,35 ха) (РЗС, Попис пољопривреде, 2012). Како су највиши делови Копаоника заштићени (НП Копаоник), због режима заштите и гашења потпланинских села, травњаци се економски не користе па је дошло до измена аутохтоних травних састојина. И поред потенцијала за развој сточарства на Копаоничким планинама, број грла стоке у последњој деценији 20. века и у првој деценији 21. века је знатно смањен и неупоредив је у односу на период пре тога. Амбициозни покушаји са друштвеним фармама (на Лисинцу, Сребрнцу, Мрамору и Рендари, добрим делом на подручју НПК), иако на најбољим ливада и пашњацима Копаоника, пропали су после пословања са губитком, или на граници рентабилитета.

Слика 4. Фарма на Рендари (Копаоник)

Данас су главни носиоци сточарства на овом простору локална пољопривредна газдинства, која су бројним подстицајним средствима подстакнута на убрзани развој сточарства и пољопривреде уопште. Значајне површине су под ораницама и баштама (17.008,74 ха) и воћњацима (8.971,49 ха). Најмање површине су под виноградима (551,34 ха), окућницама (433,26 ха) и рибњацима (2,59 ха) (РЗС, Попис пољопривреде, 2012). Оранице и воћњаци су претежно око сеоских насеља.

Слика 5. а) Стадо оваца на падинама Копаоника; б) Плантажа купине са пољопривредног газдинатва на Копаонику

Смањивање укупног броја становника, резултирало је смањењем просечног броја чланова домаћинства, уз старење укупног, а посебно пољопривредног становништва, односно све интензивније смањење удела радно способних, драстично смањење фертилитета и природног прираштаја, емиграцију младе, посебно женске популације, основно су ограничење пољопривредних газдинстава, као носиоца пољопривреде на датом простору.

Методолошки приступ

Прва фаза истраживања односила се на формирање базе регистрованих пољопривредних газдинстава на простору Копаоничких планина (Копаоник, Жељин, Гоч и Столови). База података је формирана на основу многобројних извора, као што су: Општине са простора истраживања, Републички завод за статистику – РЗС, Попис пољопривреде 2012. године – РЗС и базе података Туристичких организација општина са простора истраживања. Затим се прешло на прикупљање грађе која се бавила повезаношћу локалних пољопривредних произвођача и туризма на датом простору. Кључна фаза истраживања односила се на појединачне интервјуе са пољопривредницима (власницима пољопривредних газдинстава). Истраживање је спроведено у периоду од септембра до децембра 2021. године. Развијен је инструмент за прикупљање адекватних података – упитник од 12 питања (Табела 1). Анкетирање је спроведено електронским путем и личним анкетирањем на терену. Интервјуи су трајали између 15 и 45 минута, а водили су их аутори. Од 30 одабраних газдинстава, њих 27 је пристало на интервјуе.

Резултати

Кроз истраживање на тему будућности локалних пољопривредних газдинстава на простору Копаоничких планина у циљу одрживог економског развоја, дошло се до објективне анализе свих потенцијала, проблема, шанси али и потенцијалних претњи у интеракцији између пољопривреде и туризма.

Табела 1. Структура пољопривредних газдинстава (Н = 27)

		Процент (%)
Организација пословања	Пољопривреда – основно занимање	66,7
	Пољопривреда – додатно занимање	3,7
	Пољопривреда и туризам	29,6
Начин бављења пољопривредом	Конвенционални	22,2
	Органски	77,8

Гране пољопривреде	Сточарство	26,3
	Сточарство, воћарство и ратарство	31,6
	Сточарство, виноградарство и ратарство	15,8
	Ратарство, воћарство и рибарство	26,3
Пољопривредни производи	Овчје и говеђе месо, млеко и млечни производи	26,3
	Малина, купина, кромпир, млеко и млечни производи	29,0
	Малина, овчје месо и поврће	18,4
	Грожђе, вино, поврће и пастрмка	26,3
Производи (пољопривреда и туризам)	Сеоски туризам, малина и поврће	12,5
	Сеоски туризам, млеко и млечни производи, малина, купина и поврће	12,5
	Сеоски туризам, пастрмка и повеће	62,5
	Вински и сеоски туризам, грожђе, вино и поврће	12,5
Да ли користите подстицајне мере намењене пољопривреди и руралном развоју	ДА	100
	НЕ	0
Да ли сте задовољни постојећим мерама за развој пољопривреде	ДА	88,9
	НЕ	11,1
Да ли у будућности тежите развоју	Сточарства	57,9
	Воћарства	26,3
	ратарства	15,8
Да ли користите подстицаје за развој туризма	ДА	70,4
	НЕ	29,6
Да ли сте довољно едуковани за коришћење подстицајних средстава у туризму	ДА	22,2
	НЕ	77,8
Потреба подстицајних средстава за развој туризма	За обнову постојећих објеката	37,5
	За изградњу нових смештајних капацитета	62,5
Да ли у будућности туризам видите као своју основну делатност?	ДА	25,0
	НЕ	75,0

Од укупног броја интервјуисаних домаћина (власника пољопривредних газдинстава), њих 66% се изјаснило да им је пољопривреда основно занимање, тј. сви чланови у оквиру газдинства се искључиво баве пољопривредом. Да им је пољопривреда додатно занимање, изјаснило се 3,7% домаћина. То значи да се у оквиру овог регистрованог пољопривредног газдинства неки од чланова баве другим занимањем (трговина, производња и прерада воћа и поврћа и јавна управа). Пољопривредом и туризмом бави

се 29,6% регистрованих пољопривредних газдинстава. Домаћини имају потврдно мишљење да се пољопривреда и туризам међусобно допуњују у циљу одрживог економског развоја својих газдинстава. Посебна предност се даје оним газдинствима која су опредељена за органску производњу, таквих је 77,8% од укупног броја интервјуисаних домаћина. Домаћини истичу да је то наставак традиционалног начина бављења пољопривредом и да такви производи имају бољи пласман на тржишту, при чему остварују већу зараду.

У структури пољопривредних газдинстава према типу пољопривредне производње код интервјуисаних пољопривредника доминантна су мешовита газдинства за биљну и сточарску производњу (47,4%), а значајан број је и специјализованих газдинства за узгој стоке (26,3%), као и мешовитих газдинстава за биљну производњу и рибарство (26,3%). Највећи број газдинстава производи малину, купину, кромпир, млеко и млечне производе (29,0%). То су производи мешовитих газдинстава за биљну и сточарску производњу. Овчје и говеђе месо, млеко и млечни производи (26,3%) су производи специјализованих газдинстава за узгој стоке. Грожђе, вино, поврће и пастрмка (26,3%) су производи са мешовитих газдинстава за биљну производњу и рибарство. Од укупног броја газдинстава која се поред пољопривреде баве и туризмом, најбројнија су она чији су производи сеоски туризам, пастрмка и поврће (62,5%). Вински и сеоски туризам, грожђе, вино и поврће (12,5%) су производи са газдинстава која су на мапи Винског пута Жупе. Једнаки број газдинстава (12,5%) поред туризма као производа нуди малине и поврћа као и туризам, млеко, млечне производе, малину, купину и поврће.

Подстицаји у пољопривреди и руралном развоју спроводе се кроз директна плаћања, подстицаје мерама руралног развоја, посебне подстицаје и кредитну подршку. На простору истраживања сва интервјуисана пољопривредна газдинства користе подстицајне мере намењене пољопривреди и руралном развоју. Највећи број њих (88,9%) је задовољно постојећим мерама за развој пољопривреде. Сточарством у будућности жели да се бави највећи број пољопривредних газдинстава (57,9%). Оправдање за такву своју одлуку виде у подстицајима кроз директна плаћања и у сигурности тржишта за своје производе. Воћарством (производњом јагодичастог и бобичастог воћа) у будућности жели да се бави 26,3% пољопривредних газдинстава. Подстицајна средства и тржишна цена за органски произведене производе су главни мотив овакве производње. Ратарством у будућности жели да се бави 15,8% пољопривредних газдинстава.

Највећи број газдинстава која се поред пољопривреде баве и туризмом (70,4%) користило је подстицаје за развој туризма. Као највећи проблем газдинства истичу недовољну едукованост за коришћење подстицајних средстава у туризму (њих 77,8%). Код већине газдинстава (62,5%) подстицајна средства су неопходна за изградњу додатних (нових) смештајних капацитета, а код осталих газдинстава (37,5%) додатна средства су потребна за обнову постојећи објеката. На питање пољопривредника да ли у будућности туризам видите као своју основу делатност, њих 75% се изјаснило негативно, а 25%

позитивно. Ова чињеница потврђује да газдинства у будућности не виде туризам као самосталну делатност. Туризам у интеракцији са пољопривредом на посматраном простору утиче на повећање запослености локалног становништва, доприноси укупном приходу пољопривредног газдинства, развоју производних и услужних делатности, спречава миграцију становништва из села према већим градским центрима, утиче на заштиту и очување природног и културног наслеђа и одрживи економски развој сеоских насеља на простору.

Conclusion

In terms of tradition, agricultural production is the most important sector of the economy and a source of income for the population in rural settlements in the Kopaonik Mountains. Accordingly, the development of micro-enterprises, which would deal with the processing of agricultural products, must be invested in, as well as raising the value of products by obtaining geographical markings. The area is rich in natural and anthropogenic tourist potentials, which makes the area suitable for the development of rural tourism. Farmers see tourism as a chance to promote their agricultural products. Quality products are the basis for the development of gastronomic tourism that can be promoted in this area together with rural and wine tourism. Investing in these activities would improve the competitiveness of agriculture and their economic position, which would directly affect the improvement of the quality of life in rural areas and reduce the depopulation rate. In order to employ the rural population, improve the competitiveness of the agricultural sector and encourage rural development, it is necessary to implement adequate strategic measures and projects in the field of improving human resources. The interaction of science and practice through advisory services, seminars, courses is necessary. The state support given to young farmers is currently adequate and present through numerous projects because the revival of the village in general is very important.

Литература

1. Брчески, И., Чикара, Д. & Максимовић, А. (2010). Локални Акциони Еколошки План Врњачка Бања (ЛЕАП). Општина Врњачка Бања: Регионални центар за животну средину за централну и источну Европу (REC).
2. Cloke, P. (2006). Conceptualizing rurality. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (Eds.), *Handbook of rural studies*, Routledge, pp. 18-28.
3. Cromartie, J. & Bucholtz, S. (2008). Defining the “rural” in rural America. *Amber Waves*, 6 (3), pp. 28-34.
4. Crouch, D. (2006). Tourism, consumption and rurality. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (Eds.), *Handbook of rural studies*, Routledge, London, pp. 355-364.
5. Fleischer, A. & Felsenstein, D. (2000). Support for Rural Tourism: Does it Make a Difference? *Annals of Tourism Research*, 27, pp. 1007-1024.
6. Fleischer, A. & Pizam A. (1997). Rural tourism in Israel. *Tourism Management*, 18 (6), pp. 367-372, 10.1016/S0261-5177(97)00034-4
7. Irshad, H. (2010). Rural tourism – An overview. Rural Development Division, Government of Alberta, Canada.
8. Ковачевић, Т., Ивков, А. & Ђурђевић Б. (2007). Размештај становништва Гоца и подгорине у другој половини XX и почетком XXI века. *GIJS SASA*, NO 56. стр. 51-65.
9. Ковачевић, Т. (2010). *Goč i podgorina*, Novi Sad, Prirodno-matematički fakultet.
10. Leksikon nacionalnih parkova Srbije “Кopaоник”. *JP Službeni glasnik*, JP Nacionalni park Кopaоник, Geografski institute “Jovan Cvijić” SANU, 2015, str. 1-348.
11. Mihailović, B. & Popović, V. (2019). Rural tourism in the function of rural areas development in the Republic of Serbia. 4th International Thematic Monograph: Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era. 251-266. DOI: <https://doi.org/10.31410/tmt.2019.251>
12. Milićević, S. & Podovac, M. (2012). Potencijali planine Goč za razvoj ruralnog turizma. Prvi stručni skup o ruralnom turizmu i održivom razvoju, (75-83), Kragujevac, Udruženje „Domaćini za seoski turizam”.
13. Milićević, S. & Đorđević, N. (2015). Potencijali za razvoj planine Goč kao destinacije ruralnog turizma. *Ekonomija, Teorija i Praksa*, VIII (4), str. 86–97.
14. Molera, L. & Albaladejo I.P. (2006). Profiling segments of tourists in rural areas of South-Eastern Spain. *Tourism Management*, 28 (3), pp. 757-767, 10.1016/j.tourman.2006.05.006
15. Park, D.B. & Yoon, Y.S. (2009). Segmentation by motivation in rural tourism: A Korean case study. *Tourism Management*, 30 (1), pp. 99-108, 10.1016/j.tourman.2008.03.011

16. Richards, G. (2009). Creative tourism and local development. R. Wurzburger, A. Pattakos, S. Pratt (Eds.), *Creative Tourism: A Global Conversation*, Sunstone Press, Santa Fe, pp. 78-90.
17. Ristić, D., Vukoičić, D. & Milinčić, M. (2019a). Tourism and sustainable development of rural settlements in protected areas—Example NP Kopaonik (Serbia). *Land Use Policy* 89, 104231 <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104231>
18. Ristić, D., Vukoičić, D., Nikolić, M., Milinčić, M. & Kićović, D. (2019b). Capacities and energy potential of thermal-mineral springs in the area of the Kopaonik tourist region (Serbia). *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 102, pp. 129-138, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.12.005>
19. Roberts, L. & Hall D. (2001). *Rural tourism and recreation: Principles to practice*. CABI Publishing, Wallingford.
20. Rousseau, N. (1995). What is rurality? *Occasional Paper*, 71 (71), pp. 1-4.
21. РЗС, Попис пољопривреде, 2012. <https://popispoljoprivrede.stat.rs/>
22. Sharpley, R. (2002). Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus. *Tourism Manag.*, 23 (3), pp. 233-244.
23. Shen, S.Y., Wang, H., Quan, Q.H. & Xu, J. (2019). Rurality and rural tourism development in China. *Tourism Management Perspectives*, 30, pp. 98-106, [10.1016/j.tmp.2019.02.006](https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.02.006)
24. The ECRT. 6th European Congress on Rural Tourism Internationalization of Rural Tourism, Druskininkai, Lithuania, 3-5 October, 2018, Retrieved from http://www.europeanrtcongress.org/about-this-congress_798737041_58128.html.
25. Torres, R.M. & Momsen, J.H. (2011) (Eds.), *Tourism and Agriculture: New Geographies of Consumption*, Routledge, London.
26. Unwto (2005). *Cultural Tourism and Poverty Alleviation—the Asia-Pacific Perspective*. UNWTO, Madrid, Spain.
27. Vukoičić, D., Milosavljević, S., Valjarević, A., Nikolić, M., & Srećković-Batočanin, D. (2018). The evaluation of geosites in the territory of National Park „Kopaonik“ (Serbia). *Open Geosci.* 10:618–633. <https://doi.org/10.1515/geo-2018-0049>
28. Vukoičić, D., Ivanović, R., Radovanović, D., Dragojlović, J., Martić-Bursać, N., Ivanović, M. & Ristić, D. (2020). Assessment of Geotourism Values and Ecological Status of Mines in Kopaonik Mountain (Serbia). *Minerals*, 10 (3), 269; <https://doi.org/10.3390/min10030269>
29. Vukoicic, D., Ristic, D., Lukic, B., Secerov, V., Vagic, N. & Milincic, M. (2021). Evaluating the attractiveness and competitiveness of a tourist destinations (ATD) Balkan mountain centers. *Fresenius Environmental Bulletin*, 30–12, pages 13231-13242.
30. Woods, M. (2011). *Rural*. Routledge, London and New York.